

23.8.2022

EOAK/2686/2021

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Lotta Hämeen-Anttila

HOITOSOPIMUKSEN KÄYTTÖ PÄIHDEPALVELUISSA

1 KANTELU

Kantelija arvosteli Joensuun päihdepalvelukeskuksen sääntöjä. Kantelukirjoituksen mukaan päihdepalvelukeskuksessa katkaistaan kokonaan yhteydenpito ulkopuolisiin ihmisiin. Keskukseen mennessä pitää ilmoittaa keneen voi pitää yhteyttä eli voi soittaa kaksi kertaa viikossa viiden minuutin puhelun. Keskuksella ei ole mahdollista nähdä tuttavien tai vanhempien. Esimerkiksi jos joku tuo tavaraa niin hoitajan pitää hakea ne parkkipaikalta eikä itse voi tavata ketään.

Kantelija vertaa olosuhteita vankilaan, jossa kuuden viikon aikana sai pitää yhteyttä kehen halusi ja puhua niin pitkään kuin halusi. Vankilassa myös pääsi ulkoilemaan joka päivä isolla ulkoiluvälillä, jossa oli kuntoiluvälineitä. Kantelun mukaan päihdepalvelukeskuksessa ei ole vastaavia olosuhteita ja liikkuminen ulkona on rajoitettua.

Kirjoituksen mukaan lääkäri ei päästä hoidon aikaisesta lääkityksestä vaan hoitaja, joka sanoo lääkärille mitä lääkkeitä potilas saa.

2 SELVITYS

- - -

3 RATKAISU

3.1 Siun soten selvitys

Siun soten selvityksen mukaan kantelun kohteena on Mielenterveys- ja päihdepalveluiden Päihdepalvelukeskuksen päihdevieritusosasto, jonka toiminta perustuu vapaaehtoisuuteen. Päihdesairausten luonteesta johtuen osaston toimintaa määrittelevät säännöt, joihin jokainen osastohoitoon tuleva etukäteen tutustuu ja allekirjoituksellaan sitoutuu. Jäämällä osastolle asiakas hyväksyy osaston säännöt. Hoitojakso on mahdollista keskeyttää milloin tahansa asiakkaan omalla päätöksellä.

Joensuun päihdepalvelukeskuksella on rajattu yhteydenpitoa osaston ulkopuolelle siksi, että asiakas saisi osastolla rauhoittua keskittymään paremmin hoidollisiin asioihin eli päihderiippuvuuden hoitoon. Rajatulla yhteydenpidolla pyritään myös minimoimaan osastolle tuotavien päihteiden määrää. Samasta syystä myös vierailut on päihdevieroitusosastolla kielletty. Asiakkaan on mahdollista soittaa kahdesti viikossa haluamilleen tahoille. Osastolta käsin kiireellisten juoksevien asioiden hoito pyritään mahdollistamaan tapauskohtaisesti.

Osastolla on mahdollista ulkoilla päivittäin osaston yhteydessä olevalla sisäpihalla, jota ei ole rajattu. Turvallisuussyistä öisin ulkoilumahdollisuutta ei ole.

Lääkehoidosta päättää osaston lääkäri. Ennen vastaanottoa asiakkaan tunteva omahoitaja esittelee asiakkaan tilanteen pääpiirteissään osaston lääkärille, joka tekee päätökset yhteistyössä asiakkaan kanssa. Osaston lääkevalikoima on rajallinen perustuen päihdelääketieteellisiin lääkityslinjauksiin päihderiippuvaisten hoidosta.

Siun soten selvityksen liitteenä on osastonhoitajan antama selvitys sekä hoitosopimuslomake.

Osastonhoitajan antama selvitys

1. Tulovaiheessa asiakkaan kanssa käydään läpi osaston säännöt ja asiakas allekirjoittaa hoitosopimuksen*, jossa sitoutuu noudattamaan osaston sääntöjä. Asiakkaiden omat puhelut on rajattu kahteen (2) puheluun /viikko. Puhelujen kesto on rajattu n. 5 minuuttiin ja puheluissa on hoitaja mukana. Menettelytavalla pyritään siihen, että asiakas rauhoittuu ja keskittyy omaan hoitoonsa. Menettelyllä pyritään myös ehkäisemään mahdollista päihteiden "tilaamista" osastolle.

Omaiset voivat soittaa osastolle ja tiedustella vointia hoitajalta, mikäli asiakas on antanut tähän luvan. Omien asioiden välttämätön hoito eri viranomaisien kanssa puhelimitse mahdollistetaan.

2. Päiväaikaan asiakkaalla on mahdollisuus vapaasti liikkua ja oleskella sisäpihalla, jonne ulkopuolisilta tulo on kielletty. Alue on riittävän suuri liikunnan harjoittamiseen. Täysin vapaa liikkuminen mahdollistaisi päihteiden kulkeutumisen osastolle.

3. Vieroitushoitajakson (2 vko) aikana vierailuja ei sallita. Halutaan mahdollistaa asiakkaalle keskittyminen ja rauhoittuminen omaan hoitoonsa ja lepoon sekä ehkäistä päihteiden kulkeutumista osastolle.

4. Asiakkaan lääkityksen määrää lääkäri.

Hoitosopimuksen sisältö

Hoitosopimus, joka potilaan on allekirjoitettava ennen hoitojakson aloittamista, sisältää muun muassa seuraavat tekstit:

- ”Tavarat tarkistetaan tulovaiheessa ja päällä olevat vaatteet laitetaan pesuun.
- Henkilökunnalla on oikeus suorittaa tavaroiden ja huoneen tarkastus myös muulloin jakson aikana.
- Puhelimet luovutetaan tulovaiheessa henkilökunnan säilytettäväksi.
- Asiakas voi olla yhteydessä tulovaiheessa nimeämäänsä henkilöön puhelupäivinä (keskiviikko ja sunnuntai). Yksi valvottu puhelu / puhelupäivä, kesto max. 5 min.
- Jakson aikana ei voi poistua piha-alueelta eikä tavata vieraita. Mikäli asiakkaalle tuodaan tavaraa (tupakkaa, vaatetta), henkilökunta vastaanottaa ne P-paikalla. Toimitusajankohdasta on ilmoitettava henkilökunnalle.
- Puhallutus ja virtsan huumeseula annetaan aina pyydettyäessä. Lääkkeet otetaan aina henkilökunnan valvonnassa.
- Hoitosopimuksen rikkomisesta seuraa kirjallinen varoitus tai uloskirjaus. Toisesta kirjallisesta varoituksesta seuraa välitön uloskirjaus.
- Sitoudun tähän sopimukseen ja yksikön käytäntöihin.”

3.2 Oikeudellisen arvioinnin lähtökohdat

Oikeus rajoittamiseen päihdehuoltolain perusteella

Päihderiippuvaisten palveluista säädetään vuonna 1987 voimaan tulleessa päihdehuoltolaissa. Päihdehuoltolain esitöissä on korostettu sosiaalihuollossa yleisesti hyväksytyjen toimintaperiaatteiden noudattamista päihdehuollossa ja palvelujen tarjontaa vapaaehtoisella pohjalla yleisten sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen yhteydessä.

Päihdehuoltolain 2 luku koskee hoitoa tahdosta riippumatta. Lain 10 §:ssä on lueteltu hoitoon määräämisen edellytykset. Hoitoon tahdostaan riippumatta voidaan määrätä henkilö, jonka hoidon ja huollon järjestämisessä vapaaehtoisuuteen perustuvat palvelut eivät ole mahdollisia tai ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi ja joka 1) ilman päihteiden käytön keskeyttämistä ja asianmukaista hoitoa on hänellä olevan tai hänelle päihteiden käytöstä välittömästi aiheutumassa olevan sairauden tai vamman johdosta välittömässä hengenvaarassa tai saamassa vakavan, kiireellistä hoitoa vaativan terveydellisen vaurion (terveysvaara) tai 2) päihteiden käytön vuoksi väkivaltaisella tavalla vakavasti vaarantaa perheensä jäsenen tai muun henkilön terveyttä, turvallisuutta tai henkistä kehitystä (väkivaltaisuus).

Terveysvaaran perusteella annettavasta hoidosta on säännökset päihdehuoltolain 11 §:ssä ja hoidosta väkivaltaisuuden perusteella 12 ja 13 §:ssä. Päihdehuoltolain 11 §:n mukaan terveyskeskuksen vastaava lääkäri tai sairaalan asianomainen ylilääkäri voi toisen lääkärin antaman lääkärinlausunnon nojalla määrätä henkilön tahdostaan riippumatta hoitoon terveysvaaran perusteella enintään viideksi vuorokaudeksi. Lääkärinlausunnon on oikeutettu antamaan terveyskeskuksen tai mielenterveystoimiston lääkäri tai muu lääkäri.

Päätökseen, joka koskee henkilön määräämistä 11 (tai 12 §:n) mukaisesti hoitoon tahdostaan riippumatta, saa päihdehuoltolain 20 §:n mukaan hakea muutosta valittamalla hallinto-oikeuteen. Henkilön tahdosta riippumatta toteutettava hoito on päihdehuoltolain 17 §:n mukaan lopetettava heti, kun 10–13 §:n mukaisia hoidon edellytyksiä ei enää ole.

Tahdosta riippumattomassa päihdehuollossa oleva henkilö voidaan eristää lain 26 §:n mukaisesti, jos hän on vaaraksi itselleen taikka muille tai jos eristäminen on henkilön hoidon kannalta muutoin erityisen perusteltua. Lain 27 §:n nojalla henkilöltä voidaan ottaa toimintayksikön haltuun päihteitä tai niiden käyttöön liittyviä välineitä taikka turvallisuutta vaarantavia aineita tai esineitä. Henkilölle voidaan tehdä myös henkilöntarkastus, jos on perusteltua syytä epäillä, että hänellä on hallussaan edellä mainittuja aineita tai esineitä. Jos on perusteltua syytä epäillä henkilölle osoitetun postin tai muun lähetyksen sisältävän sanottuja aineita tai esineitä taikka muita turvallisuutta vaarantavia seikkoja, voidaan postin tai lähetyksen sisältö kirjeitä lukematta henkilön läsnä ollessa tarkastaa. Rajoitustoimenpiteiden käyttö on sallittu vain tahdosta riippumattomassa päihdehuollossa.

Oikeus rajoittamiseen mielenterveyslain perusteella

Mielenterveyslain säännöksiä ja niihin liittyviä tulkintaohjeita voidaan jossain määrin käyttää apuna arvioitaessa päihdepalveluissa käytettyjä menettelytapoja.

Mielenterveyslain 8 §:n nojalla henkilö voidaan ottaa hänen tahdostaan riippumattomaan psykiatriseen sairaalahoitoon vain:

- 1) jos hänen todetaan olevan mielisairas;
- 2) jos hän mielisairautensa vuoksi on hoidon tarpeessa siten, että hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi hänen mielisairauttaan tai vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta ja
- 3) jos mitkään muut mielenterveyspalvelut eivät sovellu käytettäväksi tai ovat riittämättömiä.

Mielenterveyslaissa mielisairaudella tarkoitetaan psykoosia, johon liittyy selvä todellisuudentajun häiriintyminen. Täysi-ikäisistä henkilöistä poiketen alaikäinen voidaan mielenterveyslain mukaan määrätä tahdostaan riippumatta psykiatriseen sairaalahoitoon myös muun vakavan mielenterveydenhäiriön kuin mielisairauden vuoksi.

Mielenterveyslain nojalla tarkkailuun otettuun taikka hoitoon tai tutkimukseen määrättyyn henkilöön voidaan kohdistaa rajoitustoimenpiteitä. Vapaaehtoisessa hoidossa ei saa käyttää rajoitustoimenpiteitä.

Perusoikeuksien rajoittamisen yleisistä edellytyksistä on säädetty mielenterveyslain 22 a §:ssä, jonka mukaan potilaan itsemääräämisoikeutta ja muita perusoikeuksia saa mielenterveyslain 4 a luvun säännösten nojalla rajoittaa vain siinä määrin kuin sairauden hoito, hänen turvallisuutensa tai toisen henkilön turvallisuus taikka muun mielenterveyslain 4 a luvussa säädetyn edun turvaaminen välttämättä vaatii. Toimenpiteet on suoritettava mahdollisimman turvallisesti ja potilaan ihmisarvoa kunnioittaen. Itsemääräämisoikeuden rajoitusta valittaessa ja mitoitettaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota potilaan sairaalassa olon perusteeseen.

Näiden yleisten edellytysten lisäksi kunkin laissa mainitun rajoitustoimenpiteen käytön edellytyksistä on säädetty erikseen. Tahdosta riippumattomaan hoitoon määrääminen ei sellaisenaan oikeuta käyttämään rajoitustoimenpiteitä, vaan yleisten ja erityisten edellytysten on täytyttävä tietyssä konkreettisessa tilanteessa, jotta niiden käyttö olisi lain mukaista.

Mielenterveyslain lähtökohtana on ns. laitovallan kielto. Eduskunnan perustuslakivaliokunta on viitannut laitovallan kieltoon lausunnossaan (PeVL 34/2001 vp) seuraavasti:

Perusoikeusuudistuksessa sanouduttiin irti sellaisesta käsityksestä, että tietyn ihmisryhmän perusoikeuksia voitaisiin rajoittaa suoraan erityisen vallanalaisuussuhteen tai laitospöallan perusteella (ks. HE 309/1993 vp). Siten esimerkiksi vapaudenmenetyks ei sellaisenaan muodosta perustetta rajoittaa henkilön muita perusoikeuksia. Jos tarve henkilön muiden perusoikeuksien rajoittamiseen tämän vapaudenmenetyksen aikana on olemassa, rajoituksista on säädettävä lailla ja ne tulee voida oikeuttaa erikseen kussakin tapauksessa ja kunkin perusoikeuden osalta.

Laitospöallan kielto merkitsee sitä, että potilaan oikeuksia ei voida rajoittaa osastokohtaisilla säännöillä, vaan rajoitusten on perustuttava lakiin ja ne on tehtävä yksilöllisen harkinnan perusteella.

Mielenterveyslaki sisältää säännökset seuraavista potilaan perusoikeuksien rajoituksista: psyykkisen sairauden hoito potilaan tahdosta riippumatta, ruumiillisen sairauden hoito, kun potilas ei kykene päättämään hoidostaan, mutta vastustaa hoitoa, liikkumisvapauden rajoittaminen, erityiset rajoitukset (eristäminen, voimakeinojen käyttö kiinnipitämiseksi, sitominen), omaisuuden haltuunotto, potilaan omaisuuden ja lähetysten tarkastaminen, henkilöntarkastus ja -katsastus sekä yhteydenpidon rajoittaminen.

Oikeus rajoittamiseen vapaaehtoisissa päihdepalveluissa

Perustuslain ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaan perusoikeuksia rajoittavien toimenpiteiden on perustuttava lakiin, joka on riittävän täsmällinen ja sisältää asianmukaiset oikeussuojakeinot.

Perustuslakivaliokunta on määritellyt perusoikeuksien yleisiä rajoitusperusteita, jotka lakeja säädettäessä ja kutakin yksittäistä rajoittavaa säännöstä sovellettaessa on otettava huomioon. Perustuslakivaliokunta toteaa perusoikeusuudistusta koskevassa mietinnössään (PeVM 25/1994 vp) seuraavaa: "Rajoitusperusteiden tulee olla hyväksyttäviä. Rajoittamisen tulee olla painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatima. Rajoitusten on oltava suhteellisuusvaatimuksen mukaisia. Rajoitusten tulee olla välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi. Jokin perusoikeuden rajoitus on sallittu ainoastaan, jos tavoite ei ole saavutettavissa perusoikeuteen vähemmän puuttuvuin keinoin. Rajoitus ei saa mennä pidemmälle kuin on perusteltua ottaen huomioon rajoituksen taustalla olevan yhteiskunnallisen intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeushyvään".

Perusoikeuksia ei siten ole sallittua rajoittaa tarpeettomasti tai vain varmuuden vuoksi, vaikka käsillä olisikin sinänsä hyväksyttävä rajoitusperuste. Rajoitus ei saa mennä pidemmälle kuin on perusteltua ottaen huomioon rajoituksen taustalla olevan intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeuteen. Tavoitteena tulee aina olla sellaisen toimintatavan löytäminen, joka mahdollisimman hyvin toteuttaa sekä terveyden ja turvallisuuden että perusoikeuksien vaatimukset.

Päihderiippuvaisen henkilön liikkumisvapauden ja muiden perusoikeuksien rajoittamisesta vapaaehtoisissa päihdepalveluissa ei ole säädetty laissa. Päihde- ja mielenterveyslainsäädännön uudistaminen on ollut pitkään vireillä.

Potilaan oikeuksia suojaavat säännökset

Potilaslain 3 §:n 1 momentin mukaan jokaisella Suomessa pysyvästi asuvalla henkilöllä on oikeus ilman syrjintää hänen terveydentilansa edellyttämään terveyden- ja sairaanhoitoon niiden voimavarojen rajoissa, jotka kulloinkin ovat terveydenhuollon käytettävissä.

Potilaslain 3 §:n 2 momentin mukaan potilaalla on oikeus laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon, ja häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan. Laadultaan hyvällä hoidolla tarkoitetaan tässä yhteydessä lääketieteellisesti perusteltua hoitoa, joka tapahtuu oikea-aikaisesti ja oikeassa paikassa.

Potilaslain 4 a §:n mukaan terveyden- ja sairaanhoitoa toteutettaessa on tarvittaessa laadittava tutkimusta, hoitoa, lääkinnällistä kuntoutusta koskeva tai muu vastaava suunnitelma, josta tulee ilmetä potilaan hoidon järjestäminen ja toteuttamisaikataulu. Suunnitelma on laadittava yhteisymmärryksessä potilaan, hänen omaisensa tai läheisensä taikka hänen laillisen edustajansa kanssa.

Potilaslain 5 §:n mukaan potilaalle on annettava selvitys hänen terveydentilastaan, hoidon merkityksestä, eri hoitovaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä muista hänen hoitoonsa liittyvistä seikoista, joilla on merkitystä päätettäessä hänen hoitamisestaan. Terveydenhuollon ammattihenkilön on annettava selvitys siten, että potilas riittävästi ymmärtää sen sisällön.

Potilaslain 6 §:n mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Tämä merkitsee sitä, että hoitoon tulee olla potilaan suostumus ja hänellä on oikeus kieltäytyä tietystä hoidosta tai hoitotoimenpiteestä, jolloin häntä on mahdollisuuksien mukaan hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla.

Sosiaalihuollon asiakaslaki sisältää vastaavantyyppiset sosiaalihuollon asiakkaan oikeuksia suojaavat säännökset.

3.3 Oikeusasiamiehen aiempi ratkaisukäytäntö

Oikeusasiamies Riitta-Leena Paunio on ottanut kantaa hoitosopimuksen merkitykseen korvaushoidon lopettamista koskeneessa ratkaisussaan (4314/4/06) seuraavasti:

”Nähdäkseni hoitosopimus on hoidossa käytettävä apuväline. Kuten oikeusturvakeskuksen lausunnosta käy ilmi, sillä ei ole välittömiä oikeudellisia vaikutuksia. Hoitosopimus voi kuitenkin ilmaista, millaisin edellytyksin hoitava taho pitää hoitoa lääketieteellisesti perusteltuna (vrt. potilaslain 6 §).

Suhtaudun varauksellisesti lääninhallituksen lausunnossa esitettyyn käsitykseen, jonka mukaan potilas allekirjoittamalla hoitosopimuksen luopuisi eräiltä osin perusoikeuksistaan. Perusoikeuksia koskevassa kirjallisuudessa on suhtauduttu pidättyväisesti siihen mahdollisuuteen, että yksilö voisi luopua perusoikeuksistaan antamansa suostumuksen perusteella. Tämä koskee erityisesti niitä tilanteita, joissa luopuminen ei ole aidosti vapaaehtoisuuteen perustuvaa (esim. Perusoikeudet WSOY 1999, s. 128 ja 132). Edellä on käynyt ilmi, että korvaushoitopotilaalla ei ole mahdollisuutta neuvotella hoitosopimuksen sisällöstä. Tällöin sopimusta ei voi pitää potilaan omana tahdonilmaisuna ja aidosti vapaaehtoisuuteen perustuvana.

Käsitykseni mukaan terveydenhuollon lainsäädäntöön kuuluu yleisenä periaatteena, että potilaan hoitoa ei voi lopettaa rangaistuksena hänen käyttäytymisestään. Periaate käy ilmi muun muassa siitä, että mielenterveyslain uudistuksen yhteydessä vuonna 2001 korostettiin, että tahdosta riippumattomassa hoidossa olevaan psykiatriseen potilaaseen kohdistettavia rajoituksia ei saa käyttää rangaistuksena (HE 113/2001 vp, s. 20). Edellä kerrotun perusteella katson, että potilaan hoidon lopettamista vastoin hänen tahtoaan ei voida perustella pelkästään sillä, että hän ei ole noudattanut hoitosopimusta. Sen sijaan hoitosopimuksen rikkominen voi antaa hoitavalle taholle aihetta harkita, voidaanko hoitoa jatkaa yhteisymmärryksessä potilaan kanssa lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla. Päätöksenteossa on kuitenkin noudatettava voimassa olevaa lainsäädäntöä, tässä tapauksessa ennen kaikkea päihdehuoltolain ja potilaslain säännöksiä. Lisäksi on otettava huomioon hallinnon yleisiin oikeusperiaatteisiin kuuluva suhteellisuusperiaate. Tämän periaatteen mukaan viranomaisten toimien on oltava oikeassa suhteessa tavoiteltavaan päämäärään.”

Asiassa 2598/4/12 oikeusasiamies Jääskeläinen toteaa, että pelkästään psykiatrisen sairaalan sääntöihin perustuva kaikkien osastolla hoidettavien potilaiden perusoikeuksien rajoittaminen ei ole lainmukaista. Yksikkö ei siis voi pelkästään omien sääntöjensä perusteella rajoittaa kaikkien siellä hoidettavien potilaiden perusoikeuksia.

Ratkaisussa Jääskeläinen arvioi perusoikeuksien rajoittamista suostumuksen perusteella psykiatrisessa yksikössä muun muassa seuraavasti:

”Harkittaessa suostumukseen perustuvan perusoikeuksien rajoittamisen hyväksyttävyyttä on pohdittava seuraavia kysymyksiä: Ensinnäkin, onko rajoitustoimenpide ylipäänsä sellainen, joka voidaan tehdä suostumuksenvaraisesti. Tämän kysymyksen arvioinnissa voidaan kiinnittää huomiota perusoikeuksien yleisiin rajoitusedellytyksiin ja siihen, kuinka lainsäätäjä on mahdollisesti jo arvioinut toimenpiteen edellytyksiä. Kun on kysymys varsin voimakkaasti yksityiselämään ja henkilökohtaiseen koskemattomuuteen kohdistuvasta poikkeuksellisesta toimenpiteestä, perusoikeusrajoitusta ei voida perustuslakivaliokunnan kannan mukaan perustaa yksinomaan asianosaisen suostumuksen varaan, vaan suostumuksesta on säädettävä laissa. Toiseksi on pohdittava sitä, mitä pätevältä suostumukselta kussakin tilanteessa edellytetään. Vaikka nämä kysymykset kietoutuvat toisiinsa niin, ettei niitä voida kokonaan arvioida toisistaan riippumatta, niitä voidaan käyttää ongelman jäsentämisessä.

Suostumuksen pätevyys

Jos ylipäänsä on kysymys sellaisesta perusoikeuden rajoitustoimenpiteestä, joka voidaan tehdä suostumuksenvaraisesti, potilaan pätevältä suostumukselta on edellytettävä seuraavaa: Suostumuksen antajan on oltava kykenevä antamaan suostumuksensa. Suostumuksen on oltava riittävään tietoon perustuva, vapaaehtoinen, etukäteen annettu ja sisällöltään riittävän täsmällinen. Suostumuksen antajan on tullut myös ymmärtää suostumuksen merkitys ja sisältö. Potilaslain 5 ja 6 §:n mukaisesti terveyden- ja sairaanhoidossa käytetään vakiintuneesti termiä "free and informed consent" kuvaamaan sitä, että vain vapaasti ja riittävään informaatioon perustuva potilaan suostumus voi oikeuttaa ruumiilliseen koskemattomuuteen kajoamisen tai muut hoitotoimenpiteet. Suostumus tulee myös voida milloin tahansa peruuttaa.

Jos vapaaehtoisessa hoidossa oleva, päätöksentekoon kykenevä alaikäinen potilas kieltäytyy perusoikeutensa rajoitustoimenpiteestä, kieltäytyminen ei saa johtaa siihen, että potilas jää ilman tarpeellista hoitoa. Potilaslain 6 §:n mukaan potilasta on tällöin mahdollisuuksien mukaan hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla. Korostan sitä, että potilaalla on oikeus hänen terveydentilansa edellyttämään lääketieteellisesti perusteltuun hoitoon potilaslain 3 §:n mukaisesti.

Rajoitustoimenpiteiden hyväksyttävyys

Vaikka perusoikeusjärjestelmä rakentuu vahvasti henkilön itsemääräämisoikeudelle, on epäselvää, missä määrin henkilö voi suostua perusoikeuksiensa rajoittamiseen. Mielestäni suostumukseen perustuvan rajoittamisen sallittavuutta on johdonmukaista arvioida eduskunnan perustuslakivaliokunnan määrittelemien perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten valossa.

Yhteydenpidon rajoittaminen

Perustuslain 10 §:n mukaan jokaisen yksityiselämä on turvattu (1 mom.). Yksityiselämän suojan lähtökohtana on, että yksilöllä on

oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Yksityiselämän piiriin kuuluu muun muassa yksilön oikeus vapaasti solmia ja ylläpitää suhteita muihin ihmisiin ja ympäristöön sekä oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan. Perhe-elämä kuuluu yksityiselämän suojan piiriin (HE 309/1993 vp).

Mielenterveyslain 22 j §:n mukaan potilaalla on oikeus pitää yhteyttä sairaalan ulkopuolelle käyttämällä puhelinta, lähettämällä ja vastaanottamalla kirjeitä ja muita luottamuksellisia viestejä tai muita lähetyksiä sekä vastaanottamalla vieraita (1 mom.). Potilaan yhteydenpitoa sairaalan ulkopuolelle saadaan rajoittaa, jos yhteydenpidosta on vakavaa haittaa potilaan hoidolle, kuntoutukselle tai turvallisuudelle tai jos rajoittaminen on välttämätöntä muun henkilön yksityiselämän suojaamiseksi (2 mom.).

Totean kuitenkin, että alaikäisen potilaan vierailujen valvominen siten, että hoitaja on läsnä samassa huoneessa, on syväälle henkilön yksityis- ja perhe-elämän suojaan puuttuva rajoitustoimenpide. Tämä johtuu erityisesti siitä, että potilaan ja tapaajan keskusteluiden sisältö tulee ulkopuolisen henkilön tietoon. Vankeuslaissa (767/2005) tällainen valvonta merkitsee lain 13 luvun 4 S:ssä tarkoitettua erityisvalvottua tapaamista, jolle on erityiset laissa säädetyt edellytykset. Katson, että alaikäisen potilaan ei voida hyväksyttävästi edellyttää yleisesti suostuvan tällaiseen perusoikeutensa rajoitustoimenpiteeseen.”

3.4 Arvioni

3.4.1 Rajoittamisen oikeudellinen perusta

Kiinnitän tarkastelussani ensisijaisesti huomiota siihen, että osastolla käytössä olevat säännöt pitävät sisällään useita toimenpiteitä, jotka ovat perusoikeuksien suojan kannalta merkityksellisiä rajoitustoimenpiteitä. Hoitosopimuksessa määritellyt säännöt pitävät sisällään muun muassa yhteydenpidon ja liikkumisvapauden rajoittamista (jakson aikana ei voi poistua piha-alueelta eikä tavata vieraita, yksi valvottu puhelu/puhelupäivä, kesto enintään 5 minuuttia), tavaroiden haltuunottoa sekä henkilönkatsastusta (puhallutus ja virtsan huumeseula annettava aina pyydettyäessä).

Saadun selvityksen perusteella yksikössä on kuitenkin katsottu, että kyse ei ole rajoitustoimenpiteistä, koska kantelija on vapaaehtoisesti allekirjoittanut hoitosopimuksen ennen osastohoidon aloittamista. Kantelijalla on myös ollut mahdollisuus milloin tahansa keskeyttää hoito ja saada sitä kautta rajoittaminen päätymään silloin kun itse haluaa.

Oikeudellisesti kysymys on siitä, 1) onko rajoitustoimenpiteiden käyttäminen vapaaehtoisessa päihdehoidossa lain mukaan sallittua 2) tarkoittaako henkilön antama kirjallinen suostumus toimenpiteiden tekemiseen sitä, että perusoikeuden rajoittaminen on hyväksyttävää.

Rajoittaminen voi olla hyväksyttävää, jos voidaan katsoa, että kyseiseen rajoitustoimenpiteeseen voidaan antaa suostumus ja annettu suostumus on pätevä.

Kuten edellä kohdassa 3.2 on todettu, vastaus ensimmäiseen kysymykseen on kielteinen. Sekä voimassa oleva päihdehuoltolaki että mielenterveyslaki perustuvat siihen, että rajoitustoimenpiteitä saa käyttää ainoastaan tahdosta riippumattomassa hoidossa.

3.4.2 Henkilön omaan tahtoon perustuva rajoittaminen

Jos henkilö itse vapaaehtoisesti haluaa rajoittaa yhteydenpitoa läheisiinsä tai liikkumistaan, ei kyse ole henkilöön kohdistuvista rajoitustoimenpiteistä.

Totean, että jos henkilö ei terveydentilansa vuoksi ole kykenevä tekemään itseään koskevia merkittäviä päätöksiä, ei esimerkiksi liikkumisen rajoittamisen voida katsoa perustuvan henkilön omaan vapaaseen tahtoon. Totean yleisellä tasolla, että päihdehoitoon hakeutuessaan henkilöiden terveydellinen tilanne on yleensä niin huono, että heidän on tavanomaista vaikeampi tehdä tärkeitä päätöksiä.

Suostumus ei ole pätevä myöskään silloin, jos henkilö on selvästi alisteisessa asemassa toiseen osapuoleen nähden tai hänellä ei ole käytännössä mahdollisuutta tehdä muunlaista valintaa kuin suostua noudattamaan sääntöä, jonka mukaan hänen liikkumisensa ja yhteydenpitonsa läheisiin on vähäisempää kuin mitä hän itse haluaisi.

Saadun selvityksen perusteella päihdepalvelukeskuksen päihdevieroitusosastolle ei pääse hoitoon, eikä hoitoa osastolla saa jatkaa, ellei suostu noudattamaan hoitosopimukseen kirjattuja sääntöjä. Säännöt on kirjoitettu ehdottomaan muotoon ja ne vastaavat pitkälti sisällöltään rajoitustoimenpiteitä, joita laissa säädettyjen edellytysten täytyessä saa käyttää ainoastaan tahdosta riippumattomassa päihdehoidossa tai tahdosta riippumattoman psykiatrisen sairaalahoidon aikana taikka vankilassa.

Kantelukirjoituksen ja saamieni selvitysten perusteella kantelijan asiassa kyse ei ole ollut aidosta suostumuksesta, jossa kantelija olisi hoitoa aloittaessaan nimenomaisesti ottanut kantaa siihen, millä tavoin ja missä laajuudessa hän suostuu oikeuksiensa ja vapauksiensa rajoittamiseen hoidon aikana. Näin ollen ei mielestäni voida katsoa, että kantelija olisi luopunut perusoikeuksistaan sopimuksessa antamansa suostumuksen perusteella.

Hoitosopimuksen käyttäminen päihdehoidossa on sinänsä mahdollista ja monin tavoin hyödyllistä, mutta hoitosopimusta tehtäessä tulisi huolehtia, että henkilö ymmärtää, mihin hän sopimuksen allekirjoittamisella sitoutuu.

Henkilölle pitäisi myös selvittää ja hänen tulisi tilanteessa ymmärtää, mitä muuta hoitoa ja palveluja hän voi tarvittaessa saada. Siltä osin kuin noudatettaviin sääntöihin/hoitosopimukseen on tarpeen sisällyttää perusoikeuksia rajoittavia toimia, tulisi asiasta säätää lailla. Korostan, että yksinomaan se seikka, että hoitosopimus sisältää tiedon oikeudesta purkaa sopimus ja sopimuksen purkamisen seurauksista, ei poista tarvetta lainsäädännön uudistamiseen.

3.4.3 Sääntelyn kehittäminen

Päihdehuoltoa toteutettaessa joudutaan toisinaan tilanteisiin, joissa potilaan tai sosiaalihuollon asiakkaan terveyden tai turvallisuuden suojaaminen edellyttää potilaan tai sosiaalihuollon asiakkaan itsemääräämisoikeuden tai muiden perusoikeuksien rajoittamista. Päihdehoitoa ja -huoltoa koskevat säännökset ovat kuitenkin monilta osin puutteelliset eivätkä vastaa perustuslain tai kansainvälisten sopimusten vaatimuksia.

Kun sääntely on aukollista tai puuttuu kokonaan, sosiaali- ja terveydenhuollon toimintayksiköissä on laadittu omia ohjeistuksia potilaan tai sosiaalihuollon asiakkaan itsemääräämisoikeuden tai muiden perusoikeuksien rajoittamisesta tilanteissa, joissa perusoikeuden rajoittaminen on katsottu välttämättömäksi. Tilanne ei ole hyväksyttävä. Sen lisäksi, että rajoittamiselle on hyväksyttävä tavoite, perusoikeuksien rajoittaminen edellyttää, että rajoitusten käytön edellytyksistä ja noudatettavasta menettelystä sekä oikeusturvasta on säädetty täsmällisesti ja yksiselitteisesti lailla. Lainsäädännön avulla on myös varmistettava, ettei rajoitustoimenpiteitä käytetä mielivaltaisesti. Pidän huolestuttavana sitä, ettei rajoittavien toimenpiteiden aina ymmärretä tarkoittavan sitä, että kyse on puuttumisesta henkilön perusoikeuksiin tai ei havaita kuinka voimakasta puuttuminen on suhteessa siihen, mitä toimenpiteellä tavoitellaan.

Totean, että olen lukuisia kertoja esittänyt sosiaali- ja terveysministeriölle, että ministeriö ryhtyisi välittömästi toimenpiteisiin lainsäädännön puutteiden korjaamiseksi. Saamieni tietojen mukaan päihde- ja mielenterveyslainsäädännön uudistaminen on ministeriössä vireillä ja sitä pyritään toteuttamaan vaiheittain.

Kesällä 2022 lausunnolla ollut luonnos hallituksen esitykseksi mielenterveys- ja päihdelainsäädännön uudistamiseksi sisälsi ehdotuksen, jonka mukaan päihdehuoltolaista tulisi poistaa mahdollisuus määrätä henkilö päihdehoitoon tahdosta riippumatta väkivaltaisuuden perusteella. Pidän ongelmallisena sitä, että vapaaehtoisissa päihdepalveluissa käytetään säännönmukaisesti rajoittavia toimenpiteitä ilman että menettelystä on säädetty laissa.

Näkemykseni mukaan lainsäädännön jatkovalmistelun aikana tulisi arvioida sekä sitä, millä keinoin olisi mahdollista edesauttaa hoitajaksojen onnistunutta toteuttamista ja potilaan sitouttamista hoitoon, että sitä, millä keinoin voitaisiin vahvistaa päihderiippuvaisten henkilöiden oikeusturvaa päihdepalveluja toteutettaessa.

3.4.4 Suhteellisuusperiaatteen noudattaminen

Totean vielä, että silloinkin kun laissa on tarkkarajaisesti ja täsmällisesti säädetty mahdollisuudesta rajoittaa perusoikeuksia, on otettava huomioon perusoikeuksien yleiset rajoitusperusteet. Yleiset rajoitusperusteet on otettava huomioon hoitoa toteutettaessa, myös silloin kun on kyse hoidon aikana noudatettavista säännöistä, jotka on kirjattu hoitosopimukseen.

Korostan, että perustuslakivaliokunnan määrittelemät perusoikeuksien yleiset rajoitusperusteet ovat ehdottomia. Rajoitusten tulee olla välttämättömiä hyväksyttävän tavoitteen saavuttamiseksi ja muutenkin suhteellisuusvaatimuksen mukaisia. Rajoittamisen perusteita ja toisin toimimisen mahdollisuutta tulee arvioida erikseen joka kerta kun henkilöön kohdistuu rajoittamista. Rajoitustoimenpiteen käyttäminen on kiellettyä, jos jokin edellytyksistä ei täyty.

Rajoitusperusteen on oltava hyväksyttävä

Rajoitusperuste voi olla hyväksyttävä esimerkiksi silloin, jos tarkoituksena on suojata toisen perusoikeuden toteutumista.

Rajoituksen on oltava suhteellisuusvaatimuksen mukainen

- rajoitus on välttämätön hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi
- tavoitetta ei voi saavuttaa keinolla, joka rajoittaa perusoikeuksia vähemmän
- rajoitus ei saa mennä pitemmälle kuin mikä on tarpeen ottaen huomioon se mitä tavoitellaan suhteessa siihen mitä perusoikeutta kavennetaan. Esimerkiksi puhelujen keston rajoittaminen viiteen minuuttiin tai henkilökunnan läsnäolo puhelujen aikana ovat syvälle henkilön yksityis- ja perhe-elämän suojaan puuttuva rajoitustoimenpiteitä.

Oikeusasiamiehen ratkaisukäytännössä on korostettu suhteellisuusperiaatteen noudattamista. Kantelijan tekemien huomioiden mukaan säännöt Päihdepalvelukeskuksen päihdevieroitusosastolla ovat osin tiukemmat kuin vankilassa. Selvityksestä saamieni tietojen perusteella sääntöihin sisältyy jonkin verran harkinnanvaraisuutta, mutta myös ehdottomia määräyksiä, jotka ovat luonteeltaan tiukempia kuin mihin voimassa oleva lainsäädäntö oikeuttaa tahdosta riippumattomassa hoidossa.

Korostan että henkilön perusoikeutena suojattuun itsemääräämisoikeuteen voidaan puuttua vain siinä määrin kuin se on välttämätöntä kulloinkin tavoiteltavan hyväksyttävän tarkoituksen toteutumiseksi ja silloinkin rajoitus on sallittu vain, jos hyväksyttävä tavoite ei ole saavutettavissa perusoikeuteen vähemmän puuttuvien keinoin.

3.4.5 Riittävien sosiaali- ja terveystalvelujen sekä välttämättömän huolenpidon turvaaminen

Yhdyn oikeusasiamies Paunion näkemukseen siitä, että potilaan hoidon lopettamista vastoin hänen tahtoaan ei voida perustella pelkästään sillä, että hän ei ole noudattanut hoitosopimusta. Sen sijaan hoitosopimuksen rikkominen voi antaa hoitavalle taholle aihetta harkita, voidaanko hoitoa jatkaa yhteisymmärryksessä potilaan kanssa lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla. Kieltäytyminen perusoikeuksien rajoittamisesta ei kuitenkaan saa johtaa siihen, että potilas jää kokonaan ilman tarpeellista hoitoa. Totean, että potilaalla on oikeus hänen terveydentilansa edellyttämään lääketieteellisesti perusteltuun hoitoon potilaslain 3 §:n mukaisesti.

Korostan, että Siun sotessa on toimittava siten, ettei hoidon mahdollinen keskeytyminenkaan vaaranna henkilön oikeutta perustuslaissa turvattuihin riittäviin sosiaali- ja terveystalveluihin sekä välttämättömään huolenpitoon. Palvelupolkua suunniteltaessa on otettava huomioon sekä henkilön tarvitsemat terveydenhuollon että sosiaalihuollon palvelut. Erityistä huomiota on kiinnitettävä siihen, että käytettävissä on riittävästi sekä tarvetta vastaavia terveydenhuollon että sosiaalihuollon palveluja ja että asiakkaat ovat tietoisia siitä, mitä palveluja heillä on oikeus saada ja miten palveluihin on mahdollista päästä. Tarvittaessa henkilöille on annettava apua palveluihin pääsemiseksi.

3.5 Muut kantelussa esitetyt asiat

Käytettävissäni olevan selvityksen perusteella katson, että muilta osin asiassa ei ole ilmennyt aihetta epäillä virheellistä menettelyä tai velvollisuuden laiminlyöntiä.

4 TOIMENPITEET

Saatan edellä kohdassa 3 esittämäni käsityksen menettelyn virheellisyydestä Siun soten tietoon.

Samalla kiinnitän huomiota lainsäädännön muutostarpeisiin kohdassa 3.4.3 esittämäni mukaisesti.

Tässä tarkoituksessa lähetän anonymisoidun jäljennöksen tästä päätöksestäni myös sosiaali- ja terveystministeriölle.